

Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко,

доктор соціологічних наук,
заступник декана соціологічного факультету
Харківського національного університету
ім. В. Каразіна

У статті висвітлюються проблеми: а) зв'язок особливостей структурування інтересів економіко-політичних еліт в Україні та ринкових перетворень; б) роль аль'янсу з політичною владою у зміцненні мережі економічних еліт; в) як можуть змінитись орієнтації України на зближення з Євросоюзом після президентських виборів 2004 року. Висловлюється думка, що зміцнення мереж економіко-політичних еліт до початку 2000-х років ускладнювалося особливостями ринкових реформ, процесу приватизації, українським припливом іноземних інвестицій. Автор обґрунтовує висновок про поляризацію в 2004 році політичних і економічних макроінтересів у суспільстві та мереж еліт, які їх підтримують, а також про нагромадження домінуючими елітними мережами „критичної маси” європейського вибору, який має посилюватися незалежно від перемоги будь-якої мережі у президентській виборчій кампанії.

Ринкові реформи відкрили шляхи для трансформаційних процесів, плюралізації відносин власності і влади, первинному нагромадженню капіталів і формуванню на цій основі ринкових відносин, нових економічних класів та еліт.

Суспільства державного соціалізму починали рух до ринково-капіталістичної економіки і демократії на межі 1980 – 1990-х років у складних умовах. Через колапс попередньої системи їм бракувало сильної держави, громадянського суспільства, розвинених ринків, первинних капіталів, необхідних правил гри та специфічних гравців. За образним висловом І. Селені і його співавторів, це було будівництво „капіталізму без капіталістів” [1] і (продовжимо цю думку) демократії без розвиненого

громадянського суспільства.

В результаті системних трансформацій до початку 2000-х років країни Центральної, Східної Європи і колишнього СРСР, яких у минулому так чи інакше поєднувала система державного соціалізму, прийшли з різними результатами. Розбіжності посилювалися геополітичними імпульсами, а з 2004 року, із входженням кількох колишніх країн державного соціалізму до ЄС та одержанням деякими іншими статусу кандидатів у члени ЄС, вони набули інституціональних форм, що закріпили на найближчі роки жорстке розмежування цих держав.

Попри те, що невдовзі після проголошення незалежності Україна заявила про бажання прямувати до Євросоюзу (і спочатку цей рух обіцяв позитивний результат), вона й донині не стала навіть кандидатом на другу хвилю входження. Проте головний виклик для України має **ендогенний** характер, на який повинна була відповісти протягом 1990-х – початку 2000-х років, передусім, еліта, як політична, так і економічна та інтелектуальна.

Не вдаючись у дискусію про сутність і специфічні риси еліт, продовжимо логіку визначення, даного Дж. Хіглі та його співавторами, і в цьому дослідженні під **національними економічними елітами будемо розуміти тих, хто контролює найзначніші ресурси в суспільстві, утримує стратегічні позиції у великих економічних організаціях та має можливості цілеспрямовано, регулярно впливати на процес вироблення і прийняття державних рішень** [5].

Отже, склад економічної еліти можна диференціювати за **основними критеріями**, які сукупно формують її складну матричну структуру: володіння і\або управління підприємствами (чи галузями), форма власності підприємств, масштаби і спрямованість економічної активності, способи впливу на державну владу (проникнення у владні структури, участь у впливових політичних організаціях і рухах, у переговорних механізмах із владою).

Фактором формування і зростання впливу таких груп стала інституціоналізація приватної власності і ринків, що забезпечило нагромадження і легітимацію капіталів. Однак вплив цих груп не обмежується ні капіталом, ні формальним процесом підготовки і прийняття рішень, ні офіційними позиціями в структурах політичної влади чи участю в переговорних механізмах. Велику роль відіграють неформальні канали відносин, соціальні мережі, за допомогою яких може відбуватися обмін економічного капіталу і можливостей ним розпоряджатися для політичної підтримки економічних прагнень представників групи. Інституціоналізація соціальних мереж (до яких залучаються „потрібні” і „свої” люди), що відбувається паралельно з інституціоналізацією ринкової економіки, дозволяє економічним елітам використовувати цей надійний засіб утримання наявних та одержання

Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко

нових вигод. Саме тому особливості української економічної еліти і пропону розглянути в контексті інституціоналізації приватної власності та ринків і вбудовування цих процесів в соціальні мережі, що існують, відтворюються і утворюються.

Процес нагромадження, легалізації первинного капіталу і „шліфування” специфічних ринкових і квазі-ринкових умінь в Україні розпочався задовго до офіційного проголошення політики приватизації. Основними гравцями в колах економічних еліт залишалися, насамперед, директори великих державних промислових підприємств („директорський корпус”) та вищі керівники економічних міністерств і відомств. Саме приватизація стала тим потужним стимулом, що обумовив швидку появу великих власників, підприємств, заснованих на приватній власності, входження цих груп до елітних кіл і зміцнення їх впливу. Особливості ж цього процесу, з одного боку, стали переважно продуктом устремлень і умінь існуючих тоді й нині еліт; з іншого боку, особливості приватизації безпосередньо вплинули на специфіку теперішньої економічної еліти.

Приватизація малих і великих підприємств через відкриті тендери розпочалася з березня 1992 року, а в 1995 – 1999 роках розгорнувся процес масової ваучерної приватизації.

Однак перші зусилля з продажу акцій великих підприємств не були успішними через, насамперед, непрозорість процесу. Крім того, якщо приватизація великих підприємств і землі відразу зустріла істотний опір (як з боку масової свідомості, так і з боку значної частини еліт), то приватизація малих підприємств була відносно успішною. Згідно з оцінкою Європейського банку реконструкції і розвитку, середні значення стандартизованого індексу великомасштабної приватизації на 2000 рік склали –3, а індекс приватизації малих підприємств +3 з +4 можливих (таблиця 1).

За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 тисяч населення Україна істотно відстає від країн Центральної і Східної Європи: на жовтень 2003 року цей показник складав тільки 53 підприємства на 10 тисяч населення. І далі лишається дуже високою частка монопольного сектора економіки у ВВП: на кінець 2003 року вона перевищувала 40%. Найбільш монополізованим є ринок платних послуг, які надає держава.

Досить активні процеси приватизації малих підприємств протягом 1990-х і на початку 2000-х років дозволили **не тільки сформувати широке соціальне середовище дрібних і середніх підприємців, але й стати важливим джерелом нагромадження приватних капіталів.** У цьому середовищі почали розвиватися громадські і політичні організації; деякі з них набули національних масштабів і стали спроможними певною мірою впливати на процес прийняття державних рішень, що зачіпають їхні інтереси, – через участь лідерів у фракціях парламенту та в переговорних

процесах з урядом.

Таблиця 1

Прогрес у ринкових перетвореннях

Країни	Частка приватного сектора в ВВП в % ,сер 2000 р . (в оцінках EBRD)	Підприємства			Ринкова конкуренція	Індекс сприйняття корупції, 1999 р . ****
		Велико-масштабна приватизація *	Мала приватизація **	Реструктуризація управління підприємствами ***		
Чеська Республіка	80	4	4+	3+	3	4,6
Угорщина	80	4	4+	3+	3	5,2
Польща	70	3+	4+	3	3	4,2
Росія	70	3+	4	2	2+	2,4
Україна	60	3-	3+	2	2+	2,6
Молдова	50	3	3+	2	2	?

* **Великомасштабна приватизація:** +4 означає стандарти і прояви, типові для розвинених індустріальних економік з більше, ніж 75 % підприємств, заснованих на приватній власності з ефективним корпоративним управлінням.

** **Мала приватизація:** +4 означає стандарти і прояви, типові для розвинених індустріальних економік з недержавною власністю на малих підприємствах та ефективною торгівлею землею.

*** **Реструктуризація управління підприємствами:** +4 означає стандарти і прояви, типові для розвинених індустріальних економік з ефективним корпоративним контролем, що здійснюється за допомогою внутрішніх фінансових інститутів і ринків, які сприяють ринковоорієнтованому реструктуруванню.

**** Нижчі показники означають вищий рівень корупції.

Джерела: Transition Report 2000 / European Bank for Reconstruction and Development, P.14; Transparency International reported in Transition Newsletter, October 1999. Pp.12 – 13.

Водночас формування середовища великих бізнесменів і власників у 1990-х та на початку 2000-х років відбувалось значно повільніше, що спричинялося особливостями економічних реформ і приватизації, українським низьким припливом іноземних інвестицій, а також приватними і корпоративними інтересами, обумовленими цими процесами. Зокрема, іноземні інвестиції в економіку України були одними з найнижчих серед колишніх країн державного соціалізму: за 1989 – 2000 роки їх обсяг склав усього \$67 на душу населення (таблиця 2).

Структурування інтересів економіко-політичних еліт
у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко

Таблиця 2
Спрямовані іноземні інвестиції (СІ) в окремих країнах
(сукупний приплив у балансі платежів), в \$млн.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Кумулят. приплив СІ на душу населення 1989-2000 (\$)	Приплив СІ в % до ВВП, 2000
Чеська Республіка	2.526	1.276	1.275	3.591	6.234	4.477	6.000	2.102	9.1
Угорщина	4.410	1.987	1.653	1.453	1.414	1.650	1.650	1.935	3.5
Польща	1.134	2.741	3.041	4.966	6.348	9.299	8.000	751	5.9
Латвія	245	379	515	303	331	330	350	1.027	4.6
Болгарія	98	138	507	537	806	975	900	407	8.1
Румунія	417	415	1.267	2.079	1.070	1.000	1.200	303	2.8
Молдова	73	23	71	88	34	100	60	102	7.1
Росія	1.663	1.665	4.036	1.734	746	2.000	2.500	85	0.8
Україна	257	526	581	747	489	594	800	67	1.9

Джерело: Economic transition in Central and Eastern Europe, the Baltic states and the CIS / Transition report update. EBRD, April 2001. P. 22.

Хоча іноземні інвестиції у 2000 – 2003 роках зросли в 2,2 раза і на кінець періоду склали \$150 на душу населення, цей показник залишається дуже низьким у порівнянні з більшістю країн колишнього державного соціалізму [11]. Таке інвестиційне середовище не могло істотно вплинути на формування зорієнтованого на Захід (і залежного від нього) великого капіталу, який прагне жити за європейськими правилами.

Водночас успішні учасники ринків, що формуються, мали багаторічний досвід діяльності в рамках потужних соціальних мереж при соціалізмі, що стали, як відзначає Д. Старк, незапланованим результатом спроби „наукового управління” економікою цілої держави [7]. Організаційно-політичний капітал, знання й інформація акумулювалися в соціальних мережах номенклатурного характеру. Соціальні мережі – це стабільні моделі безпосередньої взаємодії людей, що утворюють „живу тканину” суспільства, його комунікативно-ціннісний каркас і функціонують згідно з власною логікою. Окремі з них розсипалися в умовах економічної і соціальної трансформації, інші зміцнювалися в міру того, як їх учасники освоювали нові стратегії успіху, треті народжувалися на новому ґрунті.

У просторі, що вивільнявся внаслідок руйнації інститутів адміністративно-командної економіки, на передові позиції виходили раніш сформовані, а також відтворені та нові структури неформальних

соціальних мереж, встановлювалися відповідні правила й цінності, що забезпечувало активність, обмін і конвертацію необхідних ресурсів. Створювані шляхом реформ формальні інститути ринкової економіки для свого успішного функціонування повинні були вбудовуватися в існуючі соціальні мережі, пристосовувати до них свої правила-цінності. І, навпаки, у 1990-х роках відбувався активний процес пристосування соціальних мереж, що відтворювалися, та відповідних цінностей до нових інституціональних можливостей, проникнення в них. Це був **симбіотичний** процес, у якому здійснювалася **інверсія** інституціональних форм під впливом існуючих мереж у тому випадку, якщо правила взаємодії у їхніх рамках виявлялися істотно іншими, ніж ті, що декларувалися новими інституціональними формами. Такі процеси породжували не тільки специфічні характеристики посткомуністичного суспільства та його економіки, але й сприяли утвердженню і подальшому відтворенню специфічних характеристик їх гравців, у тому числі й еліт.

В Україні важливими причинами повільних темпів і незавершеності реформ донині, а також глибокого економічного спаду, були¹:

- слабкість і високий ступінь політичної поляризації² національної еліти, що проявилася вже на початку 1990-х років;
- висока конкуренція приватних інтересів за встановлення контролю над урядом;
- збереження кадрів попередньої системи на більшості ключових позицій адміністративного управління як національного, так і регіонального рівня;
- високий рівень бюрократичної корупції;
- пов'язаний з названими факторами низький ступінь довіри населення до політики, що проводилася, до нових інститутів та лідерів.

Практично й дотепер приватизація не використовувалася як важливий інструмент інвестування національної економіки, а мала, насамперед, фіскальний характер. Розквіт бюрократичної корупції обумовлювався особливостями розвитку пострадянського капіталізму в умовах, коли бракувало приватних капіталів, традиційно високого значення соціальних мереж і неформальних правил гри в економіці й політиці, домінування механізмів „номенклатурної” приватизації та „захоплення держави” (Дж. Хельман)³ групами інтересів.

¹ Аргументовано в попередніх працях [6; 9; 16 та ін.].

² Т. Фрай аргументує висновок про суттєвий вплив ступеня поляризації політичної еліти на економічний розвиток в колишніх країнах державного соціалізму [2].

³ Під терміном „захоплення держави” автори доповіді, поданої на конференції Смітового банку з перехідних економік 2000 р. [3], розуміють можливість для представників бізнесу, фірм впливати на формування базових правил гри, відображених в законах, указах, постановах, завдяки неформальним платежам чиновникам або політикам.

Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко

Загальною характеристикою цього процесу цілком стосується іронія К. Маркса щодо „лагідної політичної економії”, в уявленні якої в період первинного нагромадження капіталів мають „панувати праця і право” [10, с. 726]. Дійсність спростувала такі ілюзії. Приватизація власності відбувалася аж ніяк не за принципом придбання об’єктів тими, хто спроможний вкласти більше коштів і бути ефективним власником; ефективні управлінці часто не мали достатнього капіталу для придбання власності.

Нові власники для втримання і розширення власності в умовах гострої конкуренції, неоднозначності активів і правил гри **повинні були інвестувати свої прибутки в політико-адміністративну систему**, аби й надалі мати кращий доступ до активів. Широка конвертація адміністративно-політичного й економічного капіталу давала можливість вилучати **ренту** й істотно збільшувати капітали. Однак у стратегічному плані це придушувало й придушує ринки і діяльність підприємств. Групи, що одержують ренту від корупції, зацікавлені й надалі зберігати її джерела і, відповідно, гальмувати завершення реформ. Внаслідок цього нові форми власності стирають грані між громадським і приватним, примножують діючі оцінні принципи обґрунтування доступу до ресурсів.

Відтак, через проникнення бізнесу, що формується, в політику, відтворення певної залежності його від адміністративної і політичної влади, розвиток корупції в процесі приватизації формувалися не тільки нові економічні еліти, але й формувалися і зміцнювалися їхні мережі з тими, хто посідає стратегічні позиції в політичній і адміністративній владі.

Аналіз структурування елітних мереж дозволяє загалом твердити, що до кінця 1990-х років, після досить тривалого періоду, коли не спостерігалось виразних структурних тенденцій і ознак „**розділеної еліти**” [4], в Україні пішов процес ущільнення елітних мереж, обмеження механізмів їх відтворення, концентрація мереж навколо невеликої кількості „ядер”.

Ми попросили експертів оцінити за 5-бальною шкалою значимість 12 каналів формування і зміцнення елітних груп в Україні, виокремлених з метою опитування за результатами контент-аналізу преси та пілотних інтерв’ю. Крім того, пропонувалися вільні відповіді, загальна кількість яких склала 9, і які в значеннєвому змісті перетиналися з ознаками-факторами, запропонованими для оцінки. За результатами експертного опитування було проведено факторний аналіз у 12-ознаковому просторі з варимакс обертання (кількість ітерацій 5). Відтак було визначено основні групи-фактори (таблиця 3).

Таблиця 3

Фактори просування і зміцнення еліт

(Результати факторного аналізу, варимакс обертання; експертне опитування в Україні, 2003)

Ознаки :	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
Нагорода за вислугу	0.189	0.098	0.888	0.086	-0.174
Потрібні зв'язки, патронаж	0.104	0.563	0.530	0.316	-0.297
Професіоналізм, компетентність	0.309	0.025	-0.027	0.097	-0.043
Володіння посадою в організації	0.421	0.436	0.464	0.030	0.125
Походження, соціальний статус батьків	0.662	0.200	0.041	0.405	0.124
Належність до колишньої радянської номенклатури	0.082	0.246	0.128	0.910	-0.109
Фінансові можливості	0.195	0.868	0.174	0.156	-0.041
Належність до „команди”	0.157	0.761	0.001	0.175	-0.311
Особиста мотивація, амбіції	0.831	0.200	0.140	0.007	-0.257
Лояльність, особиста відданість „шефу”	0.227	0.250	0.216	0.096	-0.851
Особиста привабливість	0.741	0.321	0.076	0.016	-0.069
Випадок, збіг обставин	0.760	-0.028	0.270	0.059	-0.199
Дисперсія фактора	5.272	1.699	1.040	0.753	0.675
Вклад фактора в підсумкову дисперсію	43.936	14.161	8.668	6.274	5.623

(1) **Комбінація особистісних факторів і сприятливих соціальних обставин:** системоутворюючий фактор – особистісна мотивація, амбіції (факторне навантаження 0.831), особиста привабливість у поєднанні з сприятливим випадком. Сприятливими факторами обставин є також походження і соціальний статус батьків, посадова позиція, професіоналізм і компетентність. (2) **Корпоративно-олігархічний механізм**, у якому основну роль відіграють фінансові можливості (факторне навантаження 0.831), належність до „команди”, наявність потрібних зв'язків, патронажу, відповідальні посади в організаціях. (3) **Механізм кар'єри**, у якому провідну роль відіграють заслуги перед організацією, посади і потрібні зв'язки. (4) **Фактор належності до колишньої радянської номенклатури** як практично самодостатній і безпосередньо пов'язаний з походженням, соціальним статусом батьків, наявністю потрібних зв'язків і патронажу. (5) **Клієнтельний механізм** – лояльність і особиста відданість „шефові”, належність до команди, наявність потрібних зв'язків. З п'яти виокремлених механізмів структурування елітних груп три ґрунтуються на факторах соціальних мереж, що мають: а) корпоративно-олігархічне, в) екс-номенклатурне і с) клієнтельне походження.

Згідно з даними експертних опитувань і фокус-груп, у досягненні своїх цілей і зміцненні впливу групи еліти використовують дуже різні засоби,

Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко

серед яких найпоширенішими є (із зменшенням значимості): 1) формування і використання лобі-груп у парламенті шляхом активної участі у виборах та в уряді; 2) підкуп посадових осіб; 3) економічні, фінансові механізми тиску на тих, від кого залежить прийняття рішень; 4) використання міжнародного політичного й економічного тиску. Певну роль відіграє також підтримка громадських об'єднань і громадської думки, чому сприяє контроль конкретних груп еліт над засобами масової інформації.

Економічна еліта, що формує **фінансово-промислові групи**, змушена шукати альянсів з політичною та адміністративною елітами; її успіхи залежать переважно від уміння знаходити компроміс між ринковими відносинами й державно-адміністративним тиском, а також тиском з боку конкурентних соціальних мереж.

У процесі кристалізації елітних мереж на початку 2000-х років, за оцінками експертів, визначилися як найвпливовіші, з розгалуженими політичними структурами, такі мережі, що мають певну (хоча й дуже умовну) регіональну прив'язку: а) „**дніпропетровська**”, що сформувалася навколо Президента Л. Кучми й підтримується низкою впливових „**партій влади**”, які змінювали свої назви та провідних осіб, б) „**київська**”, ключовими фігурами якої стали В. Медведчук і Г. Суркіс, в) „**донецька**”, що гуртується навколо Р. Ахметова (глава компанії System Capital Management) і С. Тарути (лідер Індустріального союзу Донбасу), а також В. Януковича і г) опозиційна (умовно, оскільки в ній діють представники урядів минулих років) мультиядерна мережа переважно „**центрально-західного**” походження, політичним лідером якої став В. Ющенко.

Між мережами міцніючих еліт точиться гостра боротьба, що засвідчує більше двох третин експертів. Причому, продовжується саме боротьба за виживання, а не суперництво інтересів за правилами. Ця боротьба має не тільки економічний, але й політичний характер. Політична боротьба за панування, за можливість політично й адміністративно контролювати конкуренцію на економічному ринку, у тому числі й приватизацію стратегічних об'єктів, що лишилися в державній власності, контролювати лояльність громадян істотно посилювалася у 1998 – 2003 роках та 2004 року – напередодні та в процесі президентських виборів, набуваючи дуже жорстких форм.

З травня 2003 по квітень 2004 року найгостріші політичні зіткнення, за якими стояли, передусім, інтереси мереж еліт, відбувалися навколо запропонованої конституційної політичної реформи, спрямованої на зміну політичної системи і, таким чином, забезпечення позицій тих елітних мереж, що спромоглися найтісніше зростися з владою. З провалом політичної реформи під тиском опозиційних сил політична боротьба безпосередньо перейшла в русло президентської виборчої кампанії. Не випадково напередодні виборів (квітень – липень 2004 року) ситуація з

великомасштабною приватизацією принципово змінилася: найдорожчі та найпривабливіші державні об'єкти, що раніш не продавалися, стали швидко приватизуватися за низькими цінами. Тільки за цей короткий період було приватизовано такі потужні підприємства, як Криворізький металургійний комбінат, холдинг „Павлоградвугілля”, Криворізький залізорудний і Докучаївський флюсо-доломітний комбінати, холдинг „Укррудпром”. З цих об'єктів тільки холдинг „Укррудпром” був поділений між різними власниками. Тоді ж компанія SCM (Р. Ахметов) спільно з Індустріальним союзом Донбасу за лічені дні придбала власність на суму майже 4 мільярди гривень – більше, ніж всі інші фінансово-промислові групи, разом узяті. Цілком очевидно, чиї інтереси стоять за такою швидкою і масштабною приватизацією потужних підприємств [8; 15].

Після провалу політичної реформи під загрозою можливої кардинальної зміни влади відбулося об'єднання тих мереж еліт, що за останні роки, по суті, зрослися з владою і яким, у зв'язку з цим, „є що втрачати” – „донецької”, „київської” і, значною мірою, „дніпропетровської” навколо В. Януковича як кандидата у Президенти України. Опонентом стала багатоядерна мережа переважно центрально- і західноукраїнського походження на чолі з кандидатом у Президенти В. Ющенком. Цей процес ознаменував **поляризацію політико-економічних макроінтересів** у суспільстві та елітних мереж, що стоять за ними. На відміну від першої, „**об'єднаної**” мережі економіко-політичних еліт, фінансово-промислові групи, що входять до другої, „**багатоядерної**” мережі, не такі потужні. Вони діють в обмеженому колі галузей економіки й більше зв'язані з національною, у певній мірі – із західною економікою та в набагато меншій мірі – з російською. Саме тому виникають побоювання можливої реприватизації власності у випадку перемоги „багатоядерної” мережі за результатами президентських виборів 2004 року, що може бути здійснено двома основними шляхами: а) продовженням політики „**захоплення держави**” задля встановлення контролю над частиною державної власності, що ще лишилася; б) створенням умов (особливо завдяки активному залученню іноземних інвестицій, ймовірному зниженню корупції), за яких вплив нинішніх економічних еліт з „об'єднаної” економіко-політичної мережі буде поступово скорочуватися, що, можливо, стане стимулом процесу відокремлення економіки від політики в українському посткомуністичному суспільстві.

Геополітичні орієнтації „багатоядерної” економіко-політичної мережі виразно спрямовані вбік Євросоюзу, а також США. Водночас економічні і політичні реалії змушують її представників рахуватися з Росією, що, зокрема, засвідчила активність керівника штабу виборчої кампанії В. Ющенка з серпня 2004 року, пов'язана з консультаціями в Москві й ініціюванням спільних з Росією економічних проектів.

Інтереси представників „об'єднаної” мережі безперечно орієнтовані

Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні

Ольга Куценко

на розвиток економічних відносин з Росією, їх бізнес істотно пов'язаний з російським бізнесом і ринком, що яскраво засвідчила висока активність, особливо з весни 2004 року, ініціатив щодо розвитку Єдиного економічного простору з Росією, Казахстаном і Беларуссю.

Водночас висновок про домінації геополітичних орієнтацій представників цієї мережі на Росію аж ніяк не однозначні. Аргументом на користь цієї тези є показники сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами та рейтинг провідних інвесторів за останні роки. Державна статистика свідчить, що з 1997 року відбулася інверсія зовнішньої торгівлі України: якщо до цього домінував експорт українських товарів у Росію, то після 1997 року почав помітно переважати експорт у Європу. Частка країн Старого Світу в загальному товарообігу України складала на кінець 2002 року 35,1 % проти 28,1 % частки Росії, тобто була більшою приблизно в 1,25 раза. До 1996 року включно все було навпаки: на Європу припадало 25,4 % від загального товарообігу України, на Росію – 41,2 %. В останні роки лишається постійним рейтинг провідних інвесторів в Україну: наприкінці 2003 року на США припадало 15 % від загального обсягу іноземних інвестицій, на країни Євросоюзу – понад 30 %, на Росію – 8 % загального обсягу [11; 12]. Ці дані свідчать не просто про зростання реальної зацікавленості домінуючих українських економічних і політичних еліт у взаємодії з європейськими структурами, але й про те, що **економічні ринкові інтереси стали принциповими факторами, які визначають коридори і спрямованість геополітичних орієнтацій серед українських еліт.**

Судячи з усього, президентські вибори 2004 року і парламентські 2006 року стануть переломними віхами в протистоянні поляризованих елітних мереж в Україні, а результати виборів означатимуть утвердження однієї з них як домінантної політико-економічної сили. Водночас є підстави вважати, що, незважаючи на політичну поляризованість, серед еліт нагромаджено „критичну масу” європейського вибору і, незалежно від перемоги будь-якої елітної мережі, такий геополітичний вибір переважить.

Література:

1. Eyal G., Szelenyi I., Townsley E. Making Capitalism without Capitalists. - London, N.Y., 1998.
2. Frye T. The Perils of polarization. Economic Performance in the Postcommunist World // World Politics, № 54, 2002.
3. Hellman J. S., Geraint J., Kaufman D., Schankerman M. Measuring Governance, Corruption and State Capture. How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economics // World Bank Policy Research. Paper 2312, 2000.

4. **Higley J., Lengel G.** Introduction: Elite Configuration after State Socialism // Higley J., Lengel G. (Eds.) *Elites after State Socialism. Theories and Analysis*. Rowman, 2000.
5. **Higley J., Pakulski J., Wesolowski W.** *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. - MACMILLAN Press LTD, 1998.
6. **Копылов В.** Elite research in Ukraine // Best H., Becker U. (Eds.) *Elites in Transition. Elite Research in Central and Eastern Europe*, 1997.
7. **Stark, D., Bruszt L.** *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. - New York and London, 1998.
8. **Зущик Ю.** Спортсмены против пчел // Корреспондент, № 21 (110), 2004.
9. **Куценко О. Д.** Самоопределение правящей элиты как фактор социального риска в игровом поле украинской политики // На пути политической трансформации. Вып. 8., Часть II. - М., 1997.
10. **Маркс К.** Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 23.
11. Послання Президента України парламенту України // http://www.president.gov.ua/officdocuments/officmessages/243782148_mode_print.html
12. Статистический ежегодник Украины. - Киев, 2004.
13. **Суименко Ю., Ефременко Т.** Homo economicus современной Украины. Бихевиористский аспект. - Киев, 2004.
14. **Хто є хто в Україні.** - Київ, 2001.
15. **Черников А.** Великая реприватизация // Корреспондент, № 21 (110), 2004.
16. **Шульга Н., Потехин А., Бойко Н.** и др. Правящая элита современной Украины. Аналитический доклад № 10. - Киев, 1998.